

"گهل" له کۆمهڵگای دیموکراسی و دیکتاتوریدا به چ مانایه؟

نووسینی: نادر فەتحي (شووانه)

هاوینی ساڵی ۲۰۲۶ ی زایینی

جیاوازی نیوان دیموکراسی و دیکتاتوری ته نیا جیاوازی دوو شیوازی حکومرانی نییه؛ به لکوو جیاوازی دوو تیگه یشتنه له مانای چه مکه کانی مروځ، نازادی و دهسه لات. له لایه که وه، دیموکراسی مروځ به هاوولاتییه کی خاوهن ماف داده نیټ که دهنگ و ویستی نهو، بنه ماکانی دهسه لات پیکدینیت؛ له لایه کی دیکه شه وه، دیکتاتوری مروځ به ئامرازیک بو پاراستی دهسه لاتی تاکیک یان دهسته یه کی دهسه لاتدار ده زانیت. له کاتیکدا دیموکراسی هیژی خوئی له گفتوگو، یاسا و ره زامه ندی گشتی و ه رده گریت، دیکتاتوری له سهر ترس، زورداری و کونترولی بیر و کرده وهی مروځی کومه ل، ژبانی خوئی دریژه پیده دات.

لیکولینه وه له سهر نه م دوو سیستمه ته نیا باسکردنی شیوازی حکومرانی نییه؛ به لکوو هه ولیکه بو تیگه یشتن له وهی چلون دهسه لات ده توانیت خزمه تگوزاری مروځ بکات، یان مروځ بخاته خزمه تی دهسه لاتی خویه وه. له بهر نه وه، تیگه یشتن له جیاوازی دیموکراسی و دیکتاتوری، تیگه یشتن له جیاوازی نیوان کومه لگایه کی بنیاتنراو له سهر نازادی و بهرپرسیاریه تی، یان کومه لگایه کی بنیاتنراو له سهر ترس و ملکه چبوونه.

له سیستمی دیموکراسیدا زور جار ده بینین حیز بیک ده لیت نهوان نوینه ری "گهل"ن یان "دهنگی راسته قینه ی گهل"ن. به لام نه مه زیاتر "بانگه شه ی سیاسی"یه، نهک مانای یاسایی و دیموکراسیی وشه ی "گهل".

له سیستمی دیموکراسیدا:

- **گهل** بریتیه له هه موو هاوولاتیانی ولات، بهی جیاوازی له پروای سیاسی یان ئهو حیزبهی ههلیان بژاردوه .

- هیچ حیزبیک مافی ئهوهی نییه بلت تهنیا خوی نوینهری گهله.

کاتیک سیاستمه داریک دهلت:

- "نیمه گهلین"

- یان "نیمه نوینهری گهلی راسته قینهین"

ئهمه ههولیکی سیاسیه بو ئهوهی پیشان بدات حیزبهکهی زیاتر بهرژمونهندی خهکی ئاسایی پاریزراو دهکات. بهلام له راستیدا، هر حیزبیک تهنها بهشیک له گهل نوینهرایهتی دهکات، واته ئهو کهسانهی دهنگیان پیداه.

دوای ههلبژاردنیش، ئهگهر حیزبیک دهسهلات بگرته دهست، دهبت بو هه موو هاوولاتیان کار بکات، نهک تهنیا بو ئهو کهسانهی دهنگیان پیداه.

لههر ئهوه، یهکیک له بنهما گرنگهکانی دیموکراسی ئهوهیه:

گهل هیچی کهس نییه. هیچ حزبیک، هیچ حکومهتیک و هیچ سهرکردهیهک ناتوانیت بانگهشهی ئهوه بکات که تهنیا خوی نوینهری گهله یان تهنیا خوی ویستی گهل دهردهبریت.

ئەمەش جياوازی سەرەکی نۆوان دیموکراسی و پرژیمه
 دیکتاتوریه‌کانه؛ چونکه له زۆر پرژیمی دیکتاتوریدا یه‌ک
 پارت یان یه‌ک سەرکرده بانگه‌شه‌ی ئەوه ده‌کات که ته‌نیا خۆی
 «ده‌نگی گهل»ه، به‌لام له دیموکراسیدا گهل له کۆی هه‌موو
 هاوولاتیان پیکدیت و هه‌موویان به یه‌کسان به‌شیکن له گهل.

گهل چیه؟

له دیموکراسیدا، گهل واته کۆی هه‌موو هاوولاتیانی ولات. ئەم
 کۆمه‌له‌یه هه‌موو ئەو که‌سانه ده‌گریته‌وه که مافی
 هاوولاتیوونیان هه‌یه، بێ جياوازی له:

- حیزبی سیاسییان،
 - بیر و باوەڕیان،
 - ناینیان،
 - ره‌گه‌زیان،
 - نه‌ته‌ومیان،
 - یان ئەوه‌ی ده‌نگیان به‌ کێ داوه.
- واته ئەگەر له ولاتی ۸۰ ملیۆن هاوولاتی هه‌بیت، ئەو ۸۰
 ملیۆنه پیکه‌وه گهل پیکدین.

حیزب چییه؟

حیزب بریتیبه له کۆمهڵێک خهڵک که بیر و بهرنامهیهکی هاوبهشیان ههیه و دهیانهویت له رێگه‌ی ههلبژاردنهوه دهسه‌لات به‌دهستهوه بگرن.

بۆ نموونه:

• حیزبێک ۲۰٪ دهنگ وهرگریت،

• حیزبێکی تر ۳۰٪،

• حیزبێکی تر ۱۵٪.

هه‌ریه‌ک له‌مانه‌ ته‌نیا به‌شێک له‌ گه‌ل نوێنه‌رایه‌تی ده‌کهن، نه‌ک هه‌موو گه‌ل.

بۆچی هه‌ندێک حیزب ده‌لێن "نیمه‌ گه‌لین"؟

ئهمه‌ زۆر جار بانگه‌شه‌ی سیاسیه‌.

مه‌به‌ستیان ئه‌وه‌یه‌ خه‌ڵک وا بیر بکه‌نه‌وه‌ که:

• ئه‌وان ته‌نیا نوێنه‌ری خه‌ڵکی ئاساییین.

• حیزبه‌کانی دیکه‌ له‌ "گه‌ل" دوورکه‌وتونه‌ته‌وه‌.

• ته‌نیا خۆیان ده‌نگی "گه‌لی راسته‌قینه‌"ن.

به‌لام له‌ ڕووی دیموکراسی و یاساییه‌وه‌، ئهمه‌ دروست نییه‌، چونکه‌:

هیچ حیزبیک گهل نییه؛ گهل له ههموو هاوولاتیان پیکدیت.

نمونهیهکی ساده

لای خۆت وینای بکه له ولاتیکدا ۱۰۰ کەس ههیه.

• ۴۰ کەس دەنگ به حیزبی A دەدەن .

• ۳۵ کەس دەنگ به حیزبی B دەدەن .

• ۲۵ کەس دەنگ به حیزبی C دەدەن .

ئایا حیزبی A دەتوانیت بلێت:

"من گەلم؟"

نەخێر.

چونکه ۶۰ کەسی دیکه دەنگیان پێ نەداوه. ئهو تهنها نوێنهری ۴۰ کەسه، نهک ۱۰۰ کەس.

نەگەر حیزبیک حکومت پیک بهینیت چی؟

تەنانەت ئەگەر حیزبیک سەرکەوتوو بێت و حکومت پیک بهینیت، ئهوا دەبێت بۆ ههموو هاوولاتیان کار بکات، نهک تهنیا بۆ ئهو کەسانه‌ی دەنگیان پێداوه.

بۆيە لە ديموكراسيدا دەگوتریت:

حکومت، حکومتی ھەموو گەلە، نەك حكومهتی تەنیا
لایەنگرانی حیزبێك.

جیاوازی سەرھکی دیموکراسی و دیکتاتۆری

• لە دیموکراسیدا: گەل لە ھەموو ھاوولاتیان پێكدیت و
ھیچ حیزبێك خاوەنی گەل نییە.

• لە دیکتاتۆریدا: زۆرجار حیزبێك یان سەرکردهیهك
دەلێت «ئیمە تەنھا نوێنەری گەلین»، و ھەر کەسیك
دژایەتی بکات بە "دژە گەل" ناودەبریت. ئەم چەشن
بۆچوونە زۆرجار بۆ ڕەواکردنی دەسەلات و
بێدەنگکردنی ئۆپوزسیۆن بەکار دێت.

لە کۆتاییدا، یەكێك لە گرنگترین بنەماکانی دیموکراسی
ئەوێە:

گەل خاوەنی دەسەلاتە، بەلام ھیچ حیزبێك خاوەنی گەل نییە.
حیزبەکان تەنیا ھەول دەدەن متمانە ی بەشێك لە گەل
بەدەست بھێنن، نەك ئەوێ خۆیان ببن بە گەل.

دیموکراسی و دیکتاتۆری تەنیا لە ھەلئێژاردن و چلوناپیەتی
تێگەییشتن لە چەمکی "گەل" نییە، بەلكوو لە زۆر ڕووەوە
جیاوازن. ئەمانە گرنگترین جیاوازییەکان:

۱- سەرچاوەی دەسەلات

له دیموكراسیدا:

- دهمسولات له گهلموه سهرچاوه دهگړیت .
- خهلك له پریگهی هملېژاردنی نازادهوه حكومت هملدهبژیرن .
- ئهگهر خهلك نارازی بن، له هملېژاردنی داهاتوودا دهتوانن حكومت بگورن.

له ديكټاتوریدا:

- دهمسولات له دهستی يهك كهس يان يهك حیزبدا كودهبيتوه.
- گورینی دهمسولات زورجار به هملېژاردنی نازاد بهر یوه ناچیت.

۲- یاسا

له دیموكراسیدا:

- هممووان، تهنانهت سهرۆکی ولات و سهرۆك وهزیرانیش، ژیر دهمسولاتی یاسان.
- یاسا بو هممووان يهكسانه.

له ديكټاتوریدا:

- زورجار یاسا بو پاراستنی دهمسولات بهكاردیت.

- سەرکردهكان خۆيان له سەرووی ياساكانهوه دهبينن.

۳ - ئازادی رادهپرین

له دیموكراسیدا:

- هاوولاتیان مافی رهنهگرتن له حكومهتیان ههیه.
- خهلك دهتوانن خۆپیشانان بکهن و بیروكهی جیاواز بلاق بکهنهوه.

له دیکتاتۆریدا:

- رهنهگرتن زورجار سزا دهدریت.
- رۆژنامه نووسان، چالاکوانان و ئۆپۆزیسیون دهکرینه نامانج.

۴ - میدیا

له دیموكراسیدا:

- میدیای سەربهخۆ ههیه.
- رۆژنامهكان دهتوانن ههلهكانی حكومهت ئاشكرا بکهن.

له دیکتاتۆریدا:

- زۆربهی میدیا له ژیر کۆنترۆلی دهسهلاتدان.

- سانسۆر و قەدەغەکردنى ھەۋال شىتتىكى گەللىك باۋە.

۵- دادگا

لە دىموكراسىدا:

- دادگا سەربەخۋىيە.
- دادۋەر بە فەرمانى ھۆكۈمەت بېرىپ نادات.

لە دىكتاتورىدا:

- زۆر جار دادگا ژېر كاريگەرىي دەسلەتتە.
- دادگا بۆسزادانى نەييارانى ھۆكۈمەت بەكار دېت.

۶- ئۆپۈزسىيۇن

لە دىموكراسىدا:

- بوۋنى ئۆپۈزسىيۇن لە كۆمەلگادا گەللىك گرنگە.
- ھۆكۈمەت و ئۆپۈزسىيۇن ھەردووكيان بەشىكن لە سىستەمى سىياسى.

لە دىكتاتورىدا:

- ئۆپۈزسىيۇن زۆر جار قەدەغە دەكرىت.

- نهيارانی حکومت به "دوژمنی ولات" يان "دوژمنی گهل" داده نړین

۷- گورینی دهسه لات

له دیموکراسیدا:

- گورینی حکومت به هلېلژاردنی راسته قینه بهر یوه دمچیت.

له دیکتاتوریدا:

- دهسه لات زور جار به هیژ، کودتا يان زورملی دهپار یزريت.

۸- مافی که مینه کان

له دیموکراسیدا:

- زورینه حکومت پیک دینیت، به لام مافی که مینه کانیش دهپار یزريت.
- دیموکراسی ته نیا "حکومتهی زورینه" نییه، به لکوو "پاراستنی مافی هه مو گهلی ناو کومه له".

له دیکتاتوریدا:

- زور جار مافی که مینه کان پیشیل دهکريت.

• دهنګى جياواز به هيچ شيوازيک قبول ناکړيټ.

کورته ی جياوازييهکان

دیموکراسی	دیکتاتوری
دهسه لات له گهلهويه	دهسه لات له دهستی يهک کس يان يهک حيز به
ههلبژاردنی نازاد ههيه	ههلبژاردن نازاد نييه يان مانای نييه
نازادی رادهبرين ههيه	سانسور و سهرکوتکردن ههيه
دادگا سهر بهخويه	دادگا ژير کونترولۍ دهسه لاته
ميدیای نازاد ههيه	میدیا ژير دهسه لاته
توپوزسيون مافی کارکردنی ههيه	توپوزسيون سهرکوت دهکريت
گورینی حکومت به دهنگدانی خه لکه	دهسه لات به زورملۍ دهپاريزريت

گرنګترین جياوازی نهويه که له دیموکراسیدا دهسه لات
خزمه تکاری گهله و له ژير چاودیری یاسا و هاوولاتیاندایه،
به لام له دیکتاتوریدا گهل زورجار دهکریته خزمه تکاری
دهسه لات و بهرژوهندیی دهسه لات له سهرووی بهرژوهندیی
هاوولاتیان داده نريت.

۹- پهيوهندی نیوان دهولت و هاوولاتی

له دیموکراسیدا:

- دهولت بو خزمهتکردنی هاوولاتی دروست کراوه.
- هاوولاتی سهرچاوهی دهسهلاته .
- دهولت دهییت وهلامی پرسیار و داواکارییهکانی خهک بداتهوه.

له دیکتاتوریدا:

- زورجار هاوولاتی بو خزمهتکردنی دهولت و سیستم بهکاردههینریت.
- دهسهلات خوی به سهرتر له خهک دهیینیت.
- خهکی دهییت گویرایهلی له سهسهلات بکهن، و دهسهلات چاودیری گهل بکات.

۱۰- بیرکردنهوهی جیاواز

له دیموکراسیدا:

- جیاوازی بیر و را سروشتیه.

- كەسپىك دەتوانىت رەمخەنى سەرۆك، حكومت يان
حيزىپك بىكات.

لە دىكتاتورىدا:

- بىرۆكەنى جىاواز وەك ھەرەشە دەبىنرەت.
- زۆر جار دەسەلات ھەول دەدات بۆچوونى خۆى بەسەر
كۆمەلگادا بىسەپىنەت.

۱۱- كۆلتوورى ترس

لە دىموكراسىدا:

- بىنەماى پەيوەندىنى نىوان دەولەت و خەلک متمانەيە.
- خەلک دەزانن كە مافى ياسايبان ھەيە.

لە دىكتاتورىدا:

- ترس زۆر جار ئامرازىكە بۆ پاراستنى دەسەلات.
- خەلک لە سزا، زىندان، لەدەستدانى كار يان زيان
پىگەشتن دەترسن.

۱۲- ھەلبۇزاردن

لە دىموكراسىدا:

- هه‌ل‌ب‌ژاردن بو ئه‌وه‌یه خه‌ل‌ک بتوانن حکومه‌ت ب‌گۆرن.
- چه‌ندین حیزب و کاندید هه‌ن.
- ده‌نگدان ده‌ب‌یت ئازاد و نه‌ینی ب‌یت.

له دیکتاتۆریدا:

- هه‌ل‌ب‌ژاردن زۆر جار بو ڕه‌واپ‌یدان به‌ ده‌سه‌لاته‌.
- ئه‌نجامه‌کان پ‌یشت‌ر دیاری‌ی یان سنووردار کراون.
- ڕکابه‌ری ڕاسته‌قینه‌ بوونی نییه‌.

۱۳- ده‌سه‌لاتی سه‌ربازی و ئه‌منی

له دیموکراسیدا:

- سوپا و هه‌یزه ئه‌منیه‌کان ده‌ب‌یت خزمه‌تی یاسا و گه‌ل ب‌که‌ن، نه‌ک حیزب یان که‌سیک.
- ده‌سه‌لاتیان سنوورداره‌.

له دیکتاتۆریدا:

- زۆر جار هه‌یزه ئه‌منیه‌کان بو پاراستنی سه‌رکرده‌ و سیسته‌می حکومه‌ت به‌کارده‌هێن‌رین.
- هه‌یزی سه‌ربازی دژ به‌ خه‌ل‌ک به‌کارده‌یت.

۱۴ - ئابووری

له دیموگراسیدا:

- زۆر جار مافهكانی خاوهنداریتی و کاروبار پاریزراون.
- ده‌بیت شه‌فافیت و چاودیری هه‌بیت.

له دیکتاتوریدا:

- که‌رته‌کانی ئابووری زۆر جار له دهستی کهسانی نزیک به دهسه‌لات کۆده‌بیته‌وه.
- دزی و گه‌ندملی ده‌توانیت زۆر بلاوبیته‌وه، چونکه چاودیری و کونترۆل که‌متره.

۱۵ - میژوو و رابردوو

له دیموگراسیدا:

- رووداوه میژووییه‌کان ده‌توانریت به نازادی لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر بک‌ریت.
- ر‌ه‌خنه له رابردوو قه‌ده‌غه نییه.

له دیکتاتوریدا:

- زۆر جار دهسه‌لات میژوو به پ‌یی به‌رژم‌ه‌ندی خ‌وی ده‌گ‌ۆریت.

- پرووداوه ناله بارمکان دشار درینه وه.

۱۶ - کومه لگا

له دیمو کراسیدا:

- کومه لگا ده توانیت ریکخراوی مهدهنی، سندیکا، گروپی پیشه‌یی و چالاکیی جوراوجور پیکینیت.

له دیکتاتوریدا:

- دهسه لات زورجار ههول ده دات هه موو کومه لگا له ژیر کونترولی خوی رابگریت.

کورتیه کی قوول:

له دیمو کراسیدا:

دهسه لات بو خزمه تکردنی مرقه.

له دیکتاتوریدا:

مرق زورجار بو خزمه تکردنی دهسه لات به کاردیت.

به واتایه کی دیکه:

دیمو کراسی ده لیت: "حکومه ت خزمه تکاری گهله".

دیکتاتوری ده لیت: "گهله ده بیت گویرایه لی حکومه ت بیت" و خزمه ت به حکومه ت بکات.

ئەم جىاوازىيە بىنەرتىيە يارمەتيدەرە بۇ تىگەشتىن لەۋەى بۆچى
كۆمەلگايەك بەردەوام بەشدارى و ئازادى دەۋىت بۇ ئەۋەى
دىموكراسى زىندوو راگرىت.

"گەل (The People) "يەككىكە لەۋ چەمكەنەى كە ھەردوو
لايەنى فەلسەفەى سىياسى و زانستى سىياسى زۆر جىاواز لىي
تتدەگەن. ھەمان وشە لە دىموكراسى و دىكتاتورىدا بەكار دىت،
بەلام مانا و رۆلەكەى بە تەۋاۋى لىكتىر جىاوازن.

۱- گەل لە فەلسەفەى دىموكراسىدا

لە فەلسەفەى دىموكراسى، گەل سەرچاۋەى دەسلەتە. واتە:
دەسلەت لە گەلەۋە سەرچاۋە دەگرىت، و بۇ خىزمەتكر دىنى گەل
بەكار دەھىندرىت.

ئەم بىرۆكەيە لەلايەن فەيلەسوفانى ۋەك:

- جان لۆكە "John Locke"
- ژان ژاك روسو "Jean-Jacques Rousseau"
- مونتسكيو "Montesquieu"

گەشەى پىدرا.

بەپىي ئەۋان:

- گەل كۆى ھاۋولەتايە.
- ھەر تاكىك يەك دەنگى ھەيە.

- یاسا لهسهر ههمووان يهكسان جيټهجي دهكرټ.
- دهولټ مولكى گهله، نهك گهل مولكى دهولټ.

له زانستى سياسى

له ديموكراسيدا "گهل" برىټيه له:

كوى نهو هاوولاتيانهى كه مافى سياسى، ياسايى و مهدهنيان ههيه، بهبى جياوازي نهتهوه، نايين، رهگهز يان بيروكه.

واته:

- لايهنگرى حكومت

- ئوپوزسيون

- كهسانى بىلايهن

ههمويان بهشيكن له "گهل".

بويه له ديموكراسيدا:

گهل $\neq$ تهنيا دهنگدهران نييه

گهل = ههموو هاوولاتيانه

۲- گهل له ديكتاتوريدا

له ديكتاتوريدا وشهى "گهل" زورجار تهنيا ئامرازىكى بانگهشيه.

دهسه لآت ده لآيت:

"نيمه نوينه رى گهلين".

به لام له راستيدا:

- گهل ناتوانيت دهسه لآت بگوريت.
- گهل ناتوانيت لنيړسينه وه له حكومت بكات.
- هه لېزار دن، نه گمر هه بيت، زور جار پرووكاريه و بو فريودانى خه لكويه.

له فله سه فه ي ديكتاتوريدا

گهل بوونى سر چاوه ي دهسه لآت نيه.

به لكوو:

دهسه لآت خوى پريار ده دات كى "گهل" ه و كى "دژمنى گهل" ه.

نهمه واتاى نهويه كه:

هر كه سيك پر مخنه بگريت،

دهكريت بگوتريت:

• دوژمنى گهله

• خائينه

• جاسوسه

• بېگانه يه

۳ جياوازي فلسفه ي

ديموکراسي

- گهل خاوه ني دسه لات.
- دولهت خزمهتکاري گهله.
- ياسا له سر هر مووان يه کسانه.
- که مایه تيش به شي که له گهل.

ديکتاتوري

- دسه لات خاوه ني دولهته.
- گهل ده بېت گو یر ايه ل بېت.
- ياسا بو پاراستني دسه لات.
- ئوپوزسيون له "گهل" جيا ده کرېته وه و دمر ده کرېت.

۴ بؤچي هه موو ديکتاتوره کان ناوي "گهل" به کار ده هينن؟

ئهمه بابته يکي گرنگي زانستي سياسييه.

هيچ ديکتاتوريک ناليت:

"من دزي گهلم".

هموویان دملّین:

- "بۆ گهل."
- "بۆ پاراستنی گهل."
- "بۆ بهرژموندیی گهل."

بهلام له راستیدا:

ناوی گهل بهکاردیت بۆ بهدهستهینانی رهوایی (Legitimacy) ،
نهک بۆ بهشداریی راستهقینهی گهل.

ه روانگهی فیهلهسوفان

ژان ژاک روسو پێی وابوو:

"دهسهلاتی راستهقینه تهنیا له ئیرادهی گشتیی گهل سهرچاوه
دهگریت."

بهلام هانا ئارنت "Hannah Arendt" دملّیت:

دهسهلات کاتیک دروست دهبیت که خهڵک به ئازادیی پرێک
بکهون؛ بهلام توندوتیژیی زورجار نیشانهی لاوازیی دهسهلاته،
نهک هیزی نهو.

٦ - کۆتایی

له روانگهی زانستی و فلسفهی، "گهل" له دیموکراسیدا بریتییه له ههموو هاوولاتیان که خاوهنی مافی یهکسان و سهراچاوهی رهوای دهسهلاتن. به پێچهوانهوه، له زۆر دیکتاتۆریدا "گهل" زۆرجار دهبنته چهکیکی بانگهشهیی؛ دهسهلات خۆی دیاری دهکات کێ بهشیکه له "گهل" و کێ له دهرهوهی ئهو چوارچۆیهدايه.

بهو هۆیه، جیاوازی بنهرتی نێوان دیموکراسی و دیکتاتۆری له بهکارهینانی وشهی "گهل" دا نییه، بهلکوو لهوهدايه کێ خاوهنی دهسهلاته: له دیموکراسیدا دهسهلات له گهلهوه دیت و بۆ گهل بهکار دههیندریت؛ له دیکتاتۆریدا دهسهلات خۆی به ناوی گهل قسه دهکات، بهلام زۆرجار بێ ئهوهی گهل بتوانیت به شیوهی ئازادانه لێرسینهوهی لێی بکات یان بیگۆریت.